

Nahtigalova obravnava besedil Knjig kraljev v hrvaškoglagolskih liturgijskih knjigah v luči danes dostopnih rokopisov

Petra Stankovska

Univerza v Ljubljani, Ljubljana

V delu *Něskol'ko zametok o slědah drevněslavjanskogo parimejnika v horvatsko-glagoličeskoj literaturě* je Rajko Nahtigal že leta 1902 prepričljivo pokazal, da so bila v hrvaške glagolske brevirje in misale prevzeta berila 1. Mojzesove knjige (Geneza), Izaije, malih prerokov in Knjig kraljev iz parimejnika. Nahtigal je predpostavil, da je bilo tudi parimejno besedilo tretje in četrte Knjige kraljev prevzeto v hrvaške glagolske knjige, čeprav je imel za nekatere dele teksta na razpolago samo revidirana besedila iz mlajših hrvaškoglagolskih virov. Veljavnost te predpostavke bomo overili z analizo danes dostopnih rokopisov.

Ključne besede: Knjiga kraljev, Sveto pismo, hrvaška cerkvena slovanščina, glagolski misal

V razpravi *Něskol'ko zametok o slědah drevněslavjanskogo parimejnika v horvatsko-glagoličeskoj literaturě* je Rajko Nahtigal že leta 1902 prepričljivo pokazal, da so bila v hrvaške glagolske brevirje in misale prevzeta berila Jonove knjige, Geneze, Izaije in tako imenovanih malih prerokov (Nahtigal 1902:14) iz parimejnika (liturgična knjiga vzhodnokrščanskega tipa, ki vsebuje pretežno starozavezna berila)¹ in ne iz celotnega biblijskega prevoda (torej slovanskega prevoda celih svetopisemskih knjig).² Pri neparimejnih delih besedila v hrvaškoglagolskih brevirjih in misalih je ugotovil ujemanja z latinsko različico biblijskega teksta in ne z grško³ (Nahtigal 1902:8). O Nahtigalovi premišljeni in načrtni metodologiji dela priča to, da beril iz določenih starozaveznih knjig ni izbral naključno, pač pa glede na to, katera so v parimejniku najbolj pogosta (Jonova knjiga je tam v celoti, knjige ostalih malih prerokov, Geneze in Izaije v večjem obsegu) in katerih je relativno

1 Najstarejši ohranjeni rokopis starocerkvenoslovanskega parimejnika je cirilski Grigorovičev parimejnik iz 12.–13. stoletja. Nahtigal ga je citiral iz izdaje R. Brandta (Brandt 1894), ki je obsegala približno polovico rokopisa, mestoma dopoljenega iz drugih dveh najstarejših slovanskih parimejnikov, iz Zahariinskega (1271) in Lobkovskega (1294–1320).

2 Celotni »četji« slovanski prevod biblijskih knjig je citiral večinoma iz knjižnih izdaj: knjigo Geneze (Mihajlov 1900–1908, v delu izdanem l. 1900), preroka Izaije (Evseev 1897). Dele celotnega prevoda iz Geneze in Izaije, ki jih izdaje niso vsebovale, ter besedilo Knjige kraljev je Nahtigal izpisoval iz neobjavljenih rokopisov 15. in 16. stol., ki so jih hranili v Rumjancevskem muzeju.

3 Za primerjavo z latinskimi besedilom je uporabljal Vulgato, z grškim pa izdajo grškega parimejnika R. Steiningerja (Steininger 1834).

malo (berila iz Knjig kraljev⁴). Predpostavljaj je namreč, da če so hrvaški glagoljaši izkoristili parimejnik kot vir slovanskih prevodov biblijskih starozaveznih besedil, obstaja velika verjetnost, da so to naredili pri knjigah, ki so v parimejnik zajete v velikem obsegu, kar je potrdil z izsledki svoje analize. Pri berilih iz biblijskih knjig, ki jih parimejnik vsebuje le v majhnem obsegu (Knjige kraljev), si je Nahtigal zastavil kontrolno vprašanje, ali so glagoljaši enako izkoristili parimejne prevode, čeprav se jim je to manj splačalo – večino besedila za brevir in misal bi namreč vseeno morali prevesti sami iz latinščine (Nahtigal 1902:15). Na podlagi analize parimejnih beril iz kraljevskih knjig je Nahtigal zaključil, da so bila tudi ta prevzeta v hrvaškoglagolske knjige v parimejni verziji, vendar se od nje veliko bolj razlikujejo kot besedila Geneze, Izaije in malih prerokov. Domneval je, da so te razlike posledica tega, da je bil iz parimejnega prevzet le manjši del besedila, s tem pa je povezano bolj intenzivno in obsežno prevajanje iz latinščine, kar je lahko vodilo tudi do bolj opaznih popravkov parimejnega besedila. Drugi razlog je videl v tem, da je nekatera berila iz kraljevskih knjig Berčić (Berčić 1864–71) objavil na podlagi mlajših rokopisov ali tiskov iz 15. stol. in da so ti morda že bili precej revidirani (Nahtigal 1902:15).

Kasneje so bila načrtno obravnavana hrvaškoglagolska besedila iz knjige Geneze, in to v času, ko ni bilo znanih več virov, kot jih je imel na voljo Nahtigal (Mihajlov 1912), ter kasneje ob primerjavi z drugimi viri stesl. prevoda (Slavova 1995). Na vrsto je prišla še knjiga preroka Joela (Bauerová 1993) in knjiga preroka Jone v odlični študiji, v kateri je bilo pokazano, da nekatere variante hgl. knjig, ki se razlikujejo od parimejnih, sovpadajo s triodnimi. Ker so bili triodi izdelani na podlagi parimejnikov (Ribarova 1987), rezultati omenjene študije posredno potrjujejo Nahtigalovo hipotezo, da so na nekaterih mestih berila v hgl. knjigah ohranila boljše in izvirnejšo obliko, kot jo poznamo iz parimejnika (Nahtigal 1902:4).

V svoji študiji je Nahtigal obravnaval (1) neparimejna besedila Knjig kraljev iz hrvaškoglagolskih knjig (1Rg1:1–2:1; 1Rg2:11–3,21; 2Rg1:1–3:21; 3Rg1:1–47; 3Rg3:16–28; 4Rg4:1–2; 4Rg4:38; 4Rg5:1–8; 4Rg5:15), pri katerih je ugotovil, da so bila prevedena na podlagi latinskega besedila (Nahtigal 1902:17), (2) parimejna besedila Knjig kraljev iz najstarejših hrvaškoglagolskih rokopisov (3Rg19:3–8; 4Rg2:19–22), pri katerih je ugotovil jasno povezavo s parimejnim prevodom, ter (3) parimejna besedila Knjig kraljev iz mlajših hrvaškoglagolskih rokopisov, pri katerih je ugotovil manj jasno tekstološko sovpadanje s parimejnim besedilom, ki ga je

4 V parimejniku so le berila iz 3. in 4. knjige kraljev (3Rg8:1, 3–7, 9–1; 3Rg17:8–24; 3Rg18:30–39; 3Rg19:3–16 in 4Rg2:6–14, 19–22; 4Rg4:8–37; 4Rg5:9–14 – gl. Ribarova, Hauptova 1998:444–445) za razliko od misala in brevirja, po vzoru katerih sta nastajala hrvaškoglagolska brevir in misal (brevir: 1Rg1:1–2:1 1Rg2:11–3,21; 2Rg1:1–3:21; 3Rg1:1–47; 4Rg1:1–2:25 – gl. Pantelić, Nazor 1977:XXI; misal: 3Rg3:16–28 3Rg17:8–24 3Rg19:3–8; 4Rg2:19–22 4Rg4:1–2, 25–38 4Rg5:1–15 – gl. Štefanić 1973:514).

razlagal tako, da je v mlajših hgl. besedilih biblijski tekst tako spremenjen, da je direktnih povezav manj, vendar je predpostavil, da bi bila v starejših rokopisih verzija bližja parimejni. V našem prispevku bomo ta besedila iz 3. in 4. Knjige kraljev (3Rg 17:8–24 in 4Rg 4:25–37 5:9–14) preučili na podlagi najstarejših danes dostopnih hrvaškoglagolskih rokopisov, primerjali s parimejnim tekstom (Ribarova, Hauptova 1998) ter celotnim, »četjim« prevodom (Dunkov 1995 in 1996)⁵ in preverili, ali je bila Nahtigalova predpostavka o bolj točnem sovpadanju starejših izvodov hrvaškoglagolskega teksta z besedilom v slovanskem parimejniku pravilna. Za preverjanje bomo vzeli besedilo iz misala po kritični izdaji Hrvojevega misala (Štefanić 1973) in najprej preverili mesta, ki jih navaja Nahtigal iz prvotiska misala 1483.

Pri večini primerov, ki jih navaja Nahtigal, je tudi v starejših virih (po Štefanić 1973) enaka različica kot v Berčićevi izdaji (Berčić 1864–71), npr. v 3Rg17:9 in 17:19 pri posameznih besedah iz verzov 3Rg17:20 in 17:21 ali pri 4Rg4:33, 5:12 (Nahtigal 1902:15–16). Nahtigal kot primer sovpadanja navaja posamezne besede ali besedne zveze, pri citiranju širšega konteksta (celega verza) iz več starejših rokopisov lahko dodatno potrdimo, da misalno besedilo dejansko sledi parimejnemu (sovpadajoča mesta so podčrtana):

4Rg4:37 potrjuje Nahtigalovo (1902:16) *na nozi* (Berč⁶) *x na nogu* (Parim), poleg tega na vseh mestih sovpada s parimejnim branjem verzija v Nk, razen zadnjega glagola, ki je enak v Hrv in III4:

Mis: ona že pristupl'ši k' elisěju¹ . pripade kь nogama² ego . i pokloni se emu do z(e)mle . i poēm'ši³ s(i)нь svoi . i⁴ izide⁵ .

1. pristupl'ši k' elisěju| om. Nk; 2. pripade kь nogama| pade na nozi Nk; 3. poēm'ši| poētъ Nk; 4. ij om. III4; 5. izide| ide Nk Ro

Parim (=četji): и вниде жена ѿ паде на ногу ego и поклони са эмоу до зема и поатъ снь свои їзыде

3Rg17:16 – iz tega verza citira Nahtigal dve variantni mesti: *vidro* (Berč) - *vodonosъ* (Parim) ter *olěi* (Berč) - *maslo* (Parim), pri tem je od prve dvojice parimejna varianta potrjena v najstarejših prepisih misala (III4 Ro), pri drugi dvojici se tudi v najstarejših rokopisih nahaja beseda *olěi*, kar pa je lahko povezano z nujno zamenjavo izraza *maslo* na hrvaškem področju zaradi drugega pomena (= izdelek iz kravjega mleka):

Mis: ot togo d(ь)ne vidro¹ muki ne oskudě i žbanacъ olěč ne omalit' se² po s(love)si³ g(ospodъ)nju ko⁴ govori⁵ rukoju iliinoju

5 Žal ne moremo preverjati tekstoloških vzlovov pri kronografski verziji celotnega prevoda, ki jih je za tretjo Knjigo kraljev objavila T. Slavova, saj ravno parimejno besedilo v kronografu manjka oz. je v njem sklic na parimejnik (Slavova 2013).

6 »Berč« je okrajšava za Berčićevo izdajo (Berčić 1864–71), sicer pa gre v vseh tukaj navedenih primerih za navajanje iz misala, za katero pri citiranju po kritični izdaji Hrvojevega misala (Štefanić 1973) uporabljamo okrajšavo »Mis«, za parimejno besedilo »Parim« citiramo po (Ribarova, Hauptova 1998).

1. vidro| vodonošь III4 Ro; 2. omalit' se| umali se III4 Nk Ro; 3. s(love)sij| g(lago)lu III4 Ro; 4. koj iže III4 Ro, eže Nk; 5. govori| g(lago)la III4 Nk Ro

Parim: и ѿ того дне водонось мѣкы не вскѣдѣть и чванець масла не оумалитъ сѧ по глѡу гдно егоже гла рѣкоѧ илиноѧ

Četji: ... и съѣдъ мѣчнѣи не оскѣдѣ и чьбаньць масла не оумали сѧ по глаголоу господню иже глагола рѣкоѧ илииноѧ

3Rg17:17–18 Nahtigal navaja varianto *bě teška zělo* (Berč), pri čemer rokopis III4 v celoti potrjuje parimejno branje *bě krěpka zělo*, Hrv pa delno *krěp'ka velika*. V 18. verzju v III4 najdemo verjetno najbolj ustrezno obliko glagola *umoriši* glede na kontekst in tujejezični izvirnik. V ostalih virih gre za bolj ali manj pravilno prirejeno formulacijo zaradi sintaktične prilagoditve latinski formulaciji z odvisnikom (*ut ... interficerēs filium meum*) za razliko od uporabe nedoločnika s pomenom namena po vzoru grškega besedila (*εἰσηλάθεις ... τοῦ ... θανατώσαι τὸν υἱόν μου*), sicer pa ima III4 očitno kombinacijo izvirne formulacije z delnim posnemanjem latinskega odvisnika:

Mis: ... bolě s(i)nъ ženi¹ gospoe domu² i bolězanъ ego³ krěp'ka velika⁴ dokolě⁵ v nemъ n/e/ osta⁶ d(u)hъ . (18) i r(e)če žena kъ ilii pr(o)r(o)ku b(o)žiju⁷ . čto⁸ mani i tebi r(a)be⁹ b(o)ži v šalъ esi ka¹⁰ mni da vspomenuť se¹¹ nepr(a)v(b)di moe i umtie¹² s(i)na moego .

1. ženi| om. Nk; 2. domu| add. vdovi Ro; 3. ego| add. bě III4 Nk Ro; 4. krěp'ka velika| krěp'ka zělo III4, teška zělo Nk, ljuta Ro; 5. dokolě| doideže III4 Ro, tako éko Nk; 6. osta| add. i Nk; 7. pr(o)r(o)ku b(o)žiju| om. Nk; 8. čto| add. estъ Nk; 9. r(a)be| mužju III4 Nk Ro; 10. ka| om. Ro; 11. vspomenuť se| vspomenul' bi Nk, v spomenutie Ro; 12. umtie| umoriši III4 umori Nk Ro;

Parim: и бысть по глѣхъ сихъ и болѣ снѣ господына домоу и бѣ болѣзнъ крѣпка зѣло доидеже не вста в немъ дѣхъ (18) и рече илиа что мнѣ и тебѧ члѣвче божи вниде къ мнѣ въспоманѣти неправды моѧ и оуморити сѧа моего

Četji: ꙗ бы по сихъ ꙗ разболѣ сѧ сынъ жены господына домоу ꙗ бѣ болѣзнъ его крѣпъка зѣло ꙗкоже ꙗ доухъ его изыти отъ него (18) ꙗ рече жена къ илии чѣто мнѣ ꙗ тебѣ чловѣче божи вниде къ мнѣ [въ домъ еже] възпомѣнѣтъ неправдѣ моихъ ꙗ оуморитъ [оуморити оумръвити] сыноу моего

Na podlagi navedenih primerov lahko potrdimo, da je bila Nahtigalova predpostavka o še večjem sovpadanju teksta parimejnika in starejših hgl. spomenikov pravilna, čeprav v nekaterih primerih potrditev variante v starejših virih ni povsem enoznačna:

4Rg4:25 – rokopisi Hrv III4 Ro potrjujejo parimejno varianto *greduču*, za razliko od *iduču* iz Berč (Nahtigal 1902:16), vendar gre tu lahko tudi za naključno podobnost, ker se ostalo besedilo misala bolj priklanja k latinski različici in oddaljuje od parimejne:

Mis: Pride žena sunamitina¹ k' elisěju na² goru kar'melskuju³ . i bis(i)⁴ k(a)ko⁵ vidi⁶ ju elisěi greduču⁷ k' sebi . r(e)če k' eozěš otroku⁸ svoemu . se sunamitina¹⁰ ona

1. sunamitina| sunamit'ska III4, sunamitena Ro; na| v III4 Ro; 3. kar'melskiju| kra'mil'skuju III4 Nk Ro; 4. i bis(i)| egda že Nk; 5. k(a)ko| éko III4 Ro, om. Nk; 6. vidi| vidě III4 Ro, uzri Nk; 7. elisěi greduču| mužь b(o)ži iduču Nk; 8. eozě| jeozě Nk; 9. otroku| sluzi Ro; 10. sunamitina| sunamitěnina III4, sunamitena Ro

Parim: придеси и поидеси до чѣвка бѣжитъ въ горѣ кармилъскѣа и приде до чѣвка бѣжна въ горѣ и бысть ѣко видѣ елисеи градъщѣ а и рече елисеи къ егезиі втрочищѣ своимъ се соманѣтъныни вна

Sicer se pri novi primerjavi ponekod pokaže tudi to, da nekateri primeri sovpadanja, ki jih navaja Nahtigal, ne pričajo o ujemanju parimejnega in misalnega besedila:

3Rg17:12 – čeprav Nahtigal navaja uporabo leksema *polě'ce* kot dokaz parimejne variante v misalu, nam vpogled v kritično izdajo »četjega« prevoda pokaže, da gre za razliko med rokopisi celotnega prevoda (*drv'ce* v Grigorovičevem rokopisu iz 1544 v nasprotju z večinsko varianto *polě'ce*, npr. tudi v Rumjancevskem rokopisu iz l. 1537 – gl. Dunkov 1996:321), ne pa za razliko med tradicijo parimejnega in celotnega prevoda. Sicer pa preostanek verza priča o prilagoditvah latinskemu besedilu (krepko):

Mis: ka otgovori¹ . živь g(ospod)ь b(og)ь moi² i /ži/va d(u)ša moē³ k(a)ko ne imamь kruha⁴ takmo⁵ eliko grstь ēti mozetь muki v' vidri⁶ . i malo olčē v žban'ci i se izbrav'si⁷ dvi polē'ci nesu⁸ da šad'si⁹ stvoru ono mani i s(i)nu moemu da snive i umreve.

1. ka otgovori| ona že otvečavši reče emu III4 Ro ēže otveča Nk; 2. moi| tvoi III4 Ro; 3. /ži/va d(u)ša moē| om. III4 Ro, živa d(u)ša tvoē Nk; 4. ne imamь kruha| u mene est' hlēb' III4, u mene nēst' hlēb' Ro; 5. takmo| na III4 Ro; 6. vidri| vodnosē III4 Ro; 7. izbrav'si| az' sьbiraju III4 Ro; 8. nesu| om. III4 Ro; 9. šad'si| v's'dši III4;

Parim: и рече жена живь гдѣ бѣ твои аще ми есть впрѣснокъ нѣ елико грѣсть мѣкы въ водносиа и мало олѣа въ чванѣци и се азь сьбирал бѣ полѣнѣци и внидѣ и створа себѣ и чадомъ моимъ и снѣмы и оумремь

lat: **quae respondit** vivit Dominus Deus tuus quia **non habeo panem** nisi quantum pugillus **capere potest** farinae in hydria et paululum olei in lecytho en colligo duo ligna **ut ingrediar** et faciam illud mihi et **filio** meo **ut comedamus et moriamur**

grš: καὶ εἶπεν ἡ γυνὴ τῇ κύριος ὁ θεός σου, εἰ ἔστιν μοι ἐγκρυφίας ἀλλ' ἢ ὅσον δρᾶξ ἀλεύρου ἐν τῇ ὑδρίᾳ καὶ ὀλίγον ἔλαιον ἐν τῷ καψάκῃ· καὶ ἰδοὺ ἐγὼ συλλέγω δύο ξυλάρια καὶ εἰσελεύσομαι καὶ ποιήσω αὐτὸ ἑμαυτῇ καὶ τοῖς τέκνοις μου, καὶ φαγόμεθα καὶ ἀποθανούμεθα

Pri parimejnem tekstu besedilo v misalu mestoma skoraj v popolnosti sledi latinski različici, ki se v nekaterih primerih lahko pojasni z zgodnjo redakcijo po latinski predlogi (krepka pisava), zato so prisotne tudi podobnosti s parimejnim prevodom (podčrtano), npr. varianta *sarapta/sarefta sidon'ska*, saj dodani pridevnik nima opore niti v grški niti v latinski različici. Ker gre za začetek berila (npr. verzi 3Rg10–13 iz berila 3Rg17:8–16 za terek tretjega postnega tedna), je mogoče, da je bil začetek še bolj prilagojen latinski različici, nadaljevanje pa manj dosledno (3Rg17:14 in naprej):

3Rg17:10

Mis: vstavь iliě³ i ide v sar'patu⁴ **Kada**⁵ približi se⁶ k vratomь grada vidi ženu vdovicu z**birajuču** dr'va v'zva ju i r(e)če ei⁷...

3. vstavь iliě| on že **vsta** III4 Ro vstav že Nk; 4. sar'patu| saraptu sidon'skuju III4 Ro saraptu Nk; 5. kada| egdaže III4 Ro, i egda Nk; 6. približi se| pride III4 Nk Ro; 7. ei| add. prinesi mi malo vodi v sьsudě **da pьju**, egdaže ona poide da prineset' emu paki vzьri v slěd' ee g(lago)le III4 Ro;

Parim: вѣставь¹ поиде въ сарептѣ² и приде въ врата градѣ и се тоу жена вдова³ събираше дрѣва и възъпи въ слѣдѣ ея илиѣ и рече ей прими ми⁴ мало воды въ сьсѣдѣ и пиа⁵

1. вѣставь| и вѣставь илиа и L, и вѣставь и Z, 2. сарептѣ| add. сидоньскоую Z, 3. вдова| вдовица Z, 4. прими ми| прими L add. сьсѣдѣ и възми оубо L, add. оубо Z, 5. и пиа| да пиа L, и да пию Z,

lat: **surrexit** et abiit Sarepham **cumque venisset ad portam** civitatis apparuit ei mulier vidua **colligens** ligna et vocavit eam dixitque da mihi paululum aquae in vase **ut bibam**

grš: καὶ ἀνέστη καὶ ἐπορεύθη εἰς Σαρεπτα εἰς τὸν πλωῶνα τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ ἔκει γυνὴ χήρα συνέλεγεν ξύλα· καὶ ἐβόησεν ὀπίσω αὐτῆς Ἡλιοῦ καὶ εἶπεν αὐτῇ Λαβὲ δὴ μοι ὀλίγον ὕδωρ εἰς ἄγγελος καὶ πίωμα.

Podobno je tudi v berilu iz 4. Kraljevske knjige (4Rg4:25–38 v četrtek petega postnega tedna) besedilo na mestih, kjer se latinski tekst razlikuje od grškega, vsekakor prilagojeno latinščini (4:28 svojilni zaimki, veznik *ašte* brez *jako*; 4:29 *srečēt te človek, kto* za razliko od parimejnega *mož*; 4:30 ni veznika *ašte* v misalih), sicer pa je skoraj enako kot parimejno, zato lahko zaključimo, da je bila prilagoditev slovanskega parimejnega teksta latinščini verjetno narejena že takoj ob prevzemu v misal ali pa se nam latinščini neprilagojeno besedilo ni ohranilo, npr.:

4Rg4:28–29

Mis: (28) ona r(e)če¹ eda² prosihь s(i)na ot o(tь)ca ego³. eda⁴ ne riһь t(e)bě⁵ **stvori mene poruganiju**⁶. (29) r(e)če⁷ elisei k' eozě⁸ přepoěši črěsla tvoě . i primi⁹ žьzль moi v ruci tvoi i idi¹⁰ ače **srěčēt te č(lově)kь** ne bl(agoslo)vi¹¹ ego ače li¹² bl(agolo)vit'¹³ te **kto** ne otvečai emu . da¹⁴ přišadь vzloži¹⁵ žьzль moi na lice otročiča .

1. r(e)če| add. **emu** III4 Nk Ro; 2. eda| egda Ro; 3. o(tь)ca ego| g(ospod)a moego III4 Nk; 4. eda| om. Nk; 5. t(e)běj| om. Ro, li Nk; 6. poruganiju| v' poruganie Nk; 7. r(e)če| i r(e)če II4 Nk Ro; 8. eozěj| jeozě III4 Nk; 9. primi| v'zmi Nk; 10. idi| **poidi** Nk Ro; 11. bl(agoslo)vi| **pozdravi** Nk; 12. ače li| i ače Nk; 13. bl(agoslo)vit'| **pozdravit'** Nk; 14. da| na II4 Nk Ro; 15. vzloži| položi Nk;

Parim: (28) вна рече еда просихь сѣна ѿ моего ѣко рѣхь не прѣльсти мене (29) и рече елисеи егезивви прѣпоѣши чрѣсла своѣ и прѣми жезль свои в рѣцѣ своєї и **поиди** ѣко аще вбращеши мѣжа не блгви его и аще блговитъ та мѣжъ не ѿвѣщаеши емѣ и възложи жезль мои на лице отрочица

lat: quae dixit **illi** numquid petivi filium a domino meo numquid non dixi tibi **ne inludas** me (29) et ille ait ad Giezi accinge lumbos tuos et tolle baculum meum in manu tua et vade **si occurrerit tibi homo non salutes** eum et si **salutaverit te quispiam** non respondeas illi et pones baculum meum super faciem pueri

grš: ἡ δὲ εἶπεν Μῆ ἠτησάμην υἱὸν παρὰ τοῦ κυρίου μου; οὐκ εἶπα Οὐ πλανήσεις μετ' ἐμοῦ; (29) καὶ εἶπεν Ελισαιε τῷ Γιεζι Ζώσαι τὴν ὀσφύν σου καὶ λαβὲ τὴν βακτηρίαν μου

ἐν τῇ χειρὶ σου καὶ δεῦρο· ὅτι ἐὰν εὐρησῇς ἄνδρα, οὐκ εὐλογῆσεις αὐτόν, καὶ ἐὰν εὐλογῆσῃ σε ἄνθρωπος, οὐκ ἀποκριθῆσῃ αὐτῷ· καὶ ἐπιθήσεις τὴν βακτηρίαν μου ἐπὶ πρόσωπον τοῦ παιδαρίου.

Nekoliko drugačna je situacija v berilu 4Rg5:1–15 (v ponedeljek četrtega postnega tedna), iz katerega so v parimejniku samo verzi 4Rg5:9–14. Prvi del, torej 1.–8. verz, je bil očitno preveden iz latinske predloge in nima nobenih skupnih znakov s celotnim stesl. prevodom Knjige kraljev, v nadaljevanju misalnega berila od 9. verza načeloma ne prepoznamo izrazitih sledi parimejnega prevoda ali grške predloge – na mestih, kjer se grško in latinsko besedilo razlikujeta, sledi Mis latinščini. Edino sovpadanje je v 9. verzu III4 leksem *dv'ri* (proti *vrata* v ostalih misalih), kar je lahko tudi naključje, in v 10. verzu načeloma vsi misali vsebujejo besedilo, ki je dokaj podobno parimejnemu (razen *sedmiceju* Parim x 7 *kratъ* Mis), z izjemo mest, ki so različna v grščini in latinščini. Dve mesti v teh dveh verzih morda lahko pričata o uporabi parimejne verzije – ime *Noemanъ* Mis, ki ga težko izpeljemo iz latinskega *Naaman*, za razliko od podobnega v Zahariinskem parimejniku *Neoman*⁷. Drugo mesto je uporaba participa *š'dъ* v III4 (v ostalih Mis je paralelno z latinskimi besedilom velelnik *idi*), ki ga lahko razložimo kot prevod participa v grški verziji (v Parim je enako). Kot ilustracijo navajamo samo 9. in 10. verz, v sledečih verzih je situacija zelo podobna:

4Rg5:9–10

Mis: i ide¹ noemanъ s² kolesnicami i sta pred' vrati³ domu elisě/o/va . (10) i posla⁴ k nemu elisěi sli svoje reki⁵ . idi⁶ i umij' se⁷ 7 kratъ v' êr'dani . i primetъ zdravie⁸ pl' tvoê . i tako⁹ očistiši se .

1. i ide| **pride že** III4 Nk Ro; 2. s| add. koni i III4 Ro; 3. vrati| dvъr'mi III4; 4. i posla| **posla že** III4 Ro; 5. reki| g(lago)le III4 Ro; 6. idi| š'd' III4; 7. i umij' se| pogruzi se III4 Ro; 8. zdravie| iscělenie III4; 9. tako| om. III4 Ro;

Parim: приде неманъ¹ кнѣзъ ꙗѣа асоуриѣска на конихъ своихъ и на колесницахъ и ста прѣдъ дверми домоу елисеѡва (10) и посла елисеи соль к нему ꙗѣа шедъ изъмыи сѧ² въ ерданѣ седмицеѧ и ѡбратитъ сѧ плътъ твоѣ к тебѣ и ѣчистиши сѧ

1. неманъ| неоманъ Z; 2. изъмыи сѧ| оумыи сѧ L

lat: **venit ergo** Naaman **cum** equis et curribus et stetit ad ostium domus Helisei (10) **misitque** ad eum Heliseus nuntium dicens vade et lavare septies in Iordane **et recipiet sanitatem** caro tua **atque** mundaberis

grš: καὶ ἦλθεν Ναυμαν ἐν ἵππῳ καὶ ἄρματι καὶ ἔσθη ἐπὶ θύρας οἴκου Ελισαιε. (10) καὶ ἀπέστειλεν Ελισαιε ἄγγελον πρὸς αὐτὸν λέγων Πορευθεὶς λουσαί ἐπτάκις ἐν τῷ Ιορδάνῃ, καὶ ἐπιστρέψει ἡ σὰρξ σου σοι, **καὶ** καθαρῶσθῃ.

V primerjavi s celotnim prevodom prav tako ne vidimo posebnih podobnosti, razen morda v 9. verzu, kjer ima Grigorovičev kodeks iz l. 1544 podobno varianto (*s kolěsnicami svoimi i konmi svoimi*) kot III4 in Ro, kar je vsekakor premalo, da bi lahko razmišljali o kakršnikoli povezavi med obema besediloma.

Zaključek

Potrdimo lahko Nahtigalovo predpostavko, da je bila (3Rg17:8–24) v Berčičevi izdaji na nekaterih mestih uporabljena različica misalnega besedila iz rokopisov in prvotiska 15. stoletja izvor mlajših, prirejenih različic besedila; v prvotnem besedilu misala je bila varianta enaka kot v parimejniku. Vendar se v začetkih misalnih beril tudi v ostalih rokopisih srečujemo z varianto parimejnega besedila, prirejenega po latinski predlogi (3Rg17:8–13), enako kot v večini berila na četrtek petega postnega tedna (4Rg4:25–38). V zadnjem tukaj analiziranem misalnem berilu 4Rg5:1–15 na ponedeljek četrte postne nedelje je prvi del neparimejni (1.–8. verz), preostanek pa je znan tudi v parimejnem prevodu, ki je precej oddaljen od misalnega besedila, sicer pa posamezna mesta nakazujejo dejstvo, da je tudi to besedilo prevzeto v parimejnem prevodu in verjetno zgodaj prilagojeno latinski različici.

Seznam misalov:

- Hrv – Hrvojev misal iz l. 1404, pergament, Istanbul, knjižnica Topkapi Saraj.
Ill4 – Misal Illirico 4 iz pol. 14. stol., pergament, Rim, knjižnica Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. Borg. Illir. 4.
Misal 1483 – *Misal po zakonu rimskoga dvora*. Prvotisak 1483, pretisak 1971. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu 1971.
Nk – Misal kneza Novaka iz l. 1368, pergament, Dunaj, Österreichische Nationalbibliothek, sign. Cod. slav. 8.
Ro – Ročki misal iz l. 1421, pergament, Dunaj, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. slav. 4.

Literatura

- Bauerová, H., 1993: *Slovanské překlady profétických textů v církevněslovanských parimejnicích a charvátskohlaholských breviářích*. Habilitační práce. Olomouc.
Berčič, I., 1864–71: *Ulomci svetoga Pisma obojega uvjeta staroslavenskim jezikom I.-V.* Praga.
Brandt, R. 1894: *Grigorovičev parimijnik v sličenii s drugimi parimijnikami*. Moskva., 1894–1901.
Dunkov, D., 1995: Die Methodbibel 7. Die Bücher der Könige. Das erste Buch der Könige. *Die slawischen Sprachen* 47, 1995.
Dunkov, D., 1996: Die Methodbibel 8. Die Bücher der Könige. Das zweite Buch der Könige. *Die slawischen Sprachen* 48, 1996.
Evseev, I. 1897: *Kniga proroka Isaii v drevneslavjanskom perevode*. Sankt Peterburg: „Pečatnaja S. P. Jakovleva“.

- Fischer, B. (ur.), 1983: *Biblia Sacra iuxta vulgatam versionem*. Stuttgart.
- Michajlov, A. V., 1900–1908: *Kniga Bytija proroka Moiseja v drevneslavjanskem peregode*. Varšava 1900–1908.
- Michajlov, A. V., 1912: *Opyt izučenija teksta knigi Bytija proroka Moiseja v drevneslavjanskem peregode*. Varšava 1912.
- Nahtigal, R. 1902: *Něškoľ'ko zametok o slědah drevněslavjanskogo parimejnika v horvatsko-glagoličeskoj literature*. Sankt-Peterburg.
- Pantelić, M. A., Nazor, A., 1977: *II. Novljanski brevijar. Hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495. godine. Župni arhiv Novi Vinodolski*. Fototipsko izdanje. Zagreb-Graz: Staroslavenski institut Svetožar Ritig.
- Rahlf's, A., 1979: *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graecae iuxta LXX interpretes*. Stuttgart.
- Ribarova, Z., 1987: Knjiga proroka Jone. *Slovo* 37, 123–159.
- Ribarova, Z., Hauptova, Z., 1998: *Grigoričev parimejnik I*. Tekst so kritički aparat. Skopje.
- Slavova, T., 1995: Sledi ot Metodiev prevod na biblejskata kniga Bitie. *Palaeobulgarica* 19/4, 53–70.
- Slavova, T., 2013: Treta Kniga Carstva v s"stava na Arhivnija hronograf (predvaritelni nabljudenija). Panajotov, V. (ur.): *Triantafyllo. Jubileen sbornik v čest na 60-godišninata na prof. d.fil.n. Hristo Trendafilov*. Šumen, 151–163.
- Steininger, R. 1834: *Codex s. Symeonis*. Augustae Trev. 1834.
- Štefanić, V. (ur.), 1973: *Missale Hervoiae ducis spalatensis croato-glagoliticum*. Ljubljana – Graz – Zagreb.

Summary: Nahtigal's Study of the Texts of the Book of Kings in Croatian Liturgical Books in the Light of Nowadays Accessible Manuscripts

By means of new analysis, we confirmed that Nahtigal, in his 1902 study, rightly assumed that reading from the Books of Kings from older manuscripts of Croatian-Glagolitic books, which he did not have at his disposal, would reveal textual variants closer to the translation of Slavic paroimiarion (parimejnik) than the manuscripts he referenced in his study. In addition to this, in some places, even in the oldest known Croatian-Glagolitic manuscripts, variants were found that were the same as those used in the earlier ones, and in other places the comparison of longer parts of the text revealed a greater number of differences when compared to the Old Church Slavonic translation, in regard to the analysis of individual lexemes, as demonstrated by Nahtigal's study.

Key words: Books of Kings, Bible, Croatian Church Slavonic, Glagolitic missal